

Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет, Нови Сад

DOI 10.5937/kultura2069347S
УДК 821.163.41.09-32 Чанак М.
82.09:141.72

оригиналан научни рад

ПРЕТКИЊЕ И НАСЛЕДНИЦЕ У ПРОЗИ МАРИЈАНЕ ЧАНАК

Сажетак: У раду се анализира збирка прича Праматере новосадске ауторке Маријане Чанак из угла теоријских приступа који истражују питања рода, родних улога, вишеструкости и променљивости идентитета, еманципације, односа 'приватно-јавно' и 'центар-(полу)периферија', али и деконструкцију патријархата и феномен дискриминације жена у свим сферама друштва. Ових шеснаест прича посредују женски гласови из прошлости, којима ауторка приповеда женску историју преткиња и наследнице, која сопствено животно искуство прелама кроз гласове мајке, баба и других жена присутних у њеном животу. Ауторка пише о женама и женама, са свеићу да се другачије аутентични женски гласови не би ни чули. Заточене у маргинализованости, скрајнуте и сакривене од шире публике, награда и уважавања, ауторке исписују историју женске другости, женских идентитета и судбина. Женски гласови причају о прошлости, историји породица и поднебља тако тихо и ненаметљиво да их не бисмо ни чули да није чврсте воље ауторке да врати снагу и мудрост женским гласовима који су вековима потискивани и омаловажавани.

Кључне речи: гинеитика, идентитет, патријархат, женска историја, женско искуство, женско писмо

Ако се пође од претпоставке да „за разлику од мушких аутора, списатељице доживљавају 'стрепњу од ауторства' (*anxiety of authorship*), изазвану чињеницом да их чин писања ставља изван друштвено дефинисаних оквира женског понашања и идентитета, па самим тим доводи у питање њихову женственост и сам њихов идентитет"¹, женско

1 Гордић Петковић, В. (2011) Род и књижевност, *Увод у родне теорије*, ур. Милојевић, И. и Марков, С., Нови Сад: Центар за родне студије АЦИМ-СИ, *Mediterran publishing*, стр. 400.

стваралаштво/ женско писмо/ женска књижевност анализираће се на сасвим другачији начин. Феминистичка књижевна критика познаје два правца, две „школе” – француску феминистичку теорију и англоамеричку књижевну критику. Ова прва проучава појам полне разлике, док се „амерички критичкотеоријски модел заснива на појму рода као друштвеној конструкцији полности и започиње новим откривањем традиције, новим ишчитавањем текстова које пишу жене, те анализом стереотипа, мизогиније и сексизма у карактеризацији женских ликова у књижевности – да би се наставила испитивањем женског искуства, женског стварања и свеженског доприноса традицији уметничке и ангажоване књижевности.”² У оквиру овог правца, „у фокусу пажње су новоотворене теме женског ауторства и стваралаштва, или нови приступи познатим и признатим делима књижевног канона, који испитују стереотипне представе жена или њихову заступљеност и положај у тим текстовима.”³

Након истраживања у библиотеци Британског музеја, Вирџинија Вулф указује на „невидљивост жене у култури и науци”⁴; ова ауторка открива да се место жене у историји предочава поједностављеним и неретко увредљивим паралелама и поређењима, и да су „њена невидљивост и маргинализованост крајње консеквенце симплификованог патријархалног дефинисања женског идентитета као вредносне супротности мушком”⁵.

„Женску књижевност обележила је, тематски и значењски, специфичност женског искуства: хендикепиране несистематичним образовањем и ограничене патријархалним приоритетима, жене имају мање могућности за креативни ангажман и професионални развој. Но, све тешкоће које обележавају положај жена доприносе да књижевни текстови које жене пишу поседују заједничке одлике које се могу систематизовати – заједничке теме, симболе, изражајна средства. То, међутим, не значи да постоји универзална „женска имагинација” која овакву књижевност ствара: ову идеју теоретичарка Илејн Шоволтер одлучно одбацује, указујући да се самосвест жене писца кроз књижевно дело исказује на начин примерен времену и месту – историјском тренутку и културној средини који формирају њене ставове и мишљења... Једна од могућности освешћења родних представа у којој се на подстицајан начин комбинују језик, идентитет,

2 Исто, стр. 398.

3 Исто.

4 Исто.

5 Исто.

култура и сексуалност остварује се кроз анализу књижевних дела које су писале жене. У бирању књижевног текста који ће најбоље показати механизме родних односа и рад родних стереотипа неопходни су ризик и обазривост”⁶.

Илејн Шоволтер крајем 70-их година двадесетог века упућује на две врсте феминистичке критике: на феминистичку критику у ужем смислу (*feminist critique*) и на гинеокритику (*gynocritics/gynocriticism*): „Феминистичка критика се бави идеолошким претпоставкама књижевних појава, и њу женски субјекат занима првенствено као конзумент књижевности коју пишу мушкарци; гинеокритика акценат изучавања ставља на жену као писца, и у средишту пажње ове врсте критике је историја женске књижевности, феномен женске креативности и језичка сензибилизација женског”⁷. Гинеокритика представља мултидисциплинарну науку усмерену на жене, која у свом раду користи и методологију других наука које чине корпус женских студија, попут лингвистике, социологије, психологије, историје, антропологије. „Гинеокритика полази од консензуса о ’женској поткултури’, односно од идеје да се женско у традицији културе и знања увек развија на маргини, упоредо са главним током мушког стваралаштва, које се маркира – лажно или недовољно аргументовано – као универзално. Категорија рода се у гинеокритици користи за истраживање историјских и друштвених услова, као и друштвених процеса важних у настајању књижевних текстова које су писале жене”⁸. Гинеокритика је, тако, „свако емпиријско истраживање које доприноси реконструисању женске књижевне традиције на основу категорије рода”, а та традиција је „књижевно наслеђе, скривено и затамњено, недовољно изучено и тиме учињено невидљивим”⁹. Женски књижевни канон може се истраживати у складу са специфичностима женске позиције, околностима у којима дело настаје, али и у контексту књижевног утицаја који су деловали на ауторке.

Из свега овог произилази питање: колико слободе ауторке имају у свом стваралаштву, и која је цена те слободе? Да ли слободи жена све списатељице теже једнако и на исти начин? Да ли свака списатељица слободу има као свеопшту вредност? Пишући о различитим женским судбинама,

6 Гордић Петковић, В. Умемо ли да читамо род? Конструкција рода и идентитета у анализи књижевног дела, у: *Друштвено-хуманистички огледи/Eseuri socio-umaniste*, ур. Спарисосу, Ј. (2013), Нови Сад: Филозофски факултет, стр. 87.

7 Гордић Петковић, В. (2011), нав. дело, стр. 401.

8 Исто.

9 Исто, стр. 402.

обраћајући се женама и стварајући културу сећања жена, свака од њих на неки начин пише о слободи и о њеном освајању. Иако не постоји универзални архетип жене, постоји универзално женско искуство, и мноштво идентитета које свака жена у себи носи.

Говоримо ли о идентитетима жена, онда морамо у обзир узети вишеструкост њихових идентитета, изградњу, али и њихову променљивост. Различити су узроци променљивости идентитета, од којих су род, образовање, професија, породично стање, поднебље, завичајна припадност само неки од њих. Фактори променљивости идентитета су веома различити, али и специфични: „У феминистичким теоријама идентитет је данас једна од кључних тема, јер је феминизам полазио од успостављања категорије ’Жена’ и/или жене што је водило не само до разматрања идентитета Жена/жене, већ и до разматрања категорије идентитета уопште. Управо из тих разлога, идентитет је данас и место напетости и спорова у феминистичким теоријама – покушаји успостављања категорије жена и преиспитивање идентитета доводило су до теоријских и политичких размимоилажења”.¹⁰

Тачке спорења и/или преиспитивања у вези са идентитетом јесу његова променљивост насупрот датости, али и његова вишеструкост. Свака особа у себи носи вишеструке идентитете (попут вере, расе, етничког порекла, класе, старости, пола и рода...), али се услед друштвених промена, личних интересовања и избора, различитих околности и протока времена, елементи идентитета мењају.

„Родни идентитет је део личног идентитета који се односи на социјалну и личну перцепцију појединца о припадању односно неприпадању властитом биолошком полу. Данас можемо говорити о лепези родних идентитета која се најчешће именује формулом *LGBTTIQ* – кровни назив за лезбејке, геј, бисексуалне, трансродне, интерсексуалне и *queer* (квир) особе. На индивидуалном плану родни идентитет је независан од тога који пол је на рођењу уписан појединки/појединцу, иако се већи део популације идентификује са биолошким полом. Хетеросексуалне особе су већински део популације, али *LGBTTIQ* особе не траже нека посебна права за себе већ само иста права која имају и хетеросексуалне особе. Социјализација је битна за изградњу родног идентитета бар у истој мери у којој на његово формирање утичу личне жеље, стремљења и склоности личности. На

10 Духачек, Д. (2011) Род и идентитет, *Увод у родне теорије*, ур. Милојевић, И. и Марков, С., Нови Сад: Центар за родне студије АЦИМСИ, *Mediterran publishing*, стр. 359.

друштвеном плану на родне идентитете утичу економске, политичке, културне, субкултурне, расне, полне прилике¹¹.

Различити су теоријски приступи којим се преиспитују питања рода, родних улога, појма и значаја вишеструкости и променљивости идентитета, еманципације, односа 'приватно-јавно' и 'центар-(полу)периферија', али и деконструкцију патријархата и појам дискриминације према женама у свим сферама друштва. Жене су еманципацијом, али и достигнућима феминистичких политика и својом сопственом борбом дошле до тога да су освојиле различита поља деловања, попут права на образовање и права гласа (да бирају и буду биране), као и различита поља моћи и одлучивања и то је неспорна чињеница. Феминистички приступ идентитету подразумева анализу друштвених чинилаца који су утицали на то да идентитет жена данас буде такав какав јесте. Од тога како су са нама поступали док смо биле девојчице, како нас је друштво обликовало да будемо жене, на који начин нас је то исто друштво спречавало (или мотивисало) да искористимо своје потенцијале. Такође, у формирању идентитета улогу имају чиниоци који могу имати утицаја на сваку индивидуу, попут вере, расе, етничког порекла, класе, старости, пола и рода, али и порекла.

„Гинокритика је научни приступ чији је предмет књижевност коју су писале жене, а циљ утврђивање заједничких одлика те литературе и реконструкција женске традиције¹². Жене аутори нису само заточене у својој маргинализованости, нису само скрајнуте и сакривене од шире публике, награда и уважавања, већ оне својим женским писмом пишу историју женске „другости”, женских идентитета и судбина које деле. Читатељке ће написано разумети, готово сасвим сигурно, другачије него што ће то учинити мушкарци читаоци. Оне ће се саживети са јунакињама чије приче записују списатељице.

„Јесу ли жене успјеле успоставити свој 'културни канон', или нешто што би се могло звати 'женском културом'? Како жене данас себе доживљавају, како себе виде, с којим се другим женским фигурама масовно идентифицирају, које су њихове женске културне иконе, што промичу, што помичу и коме се обраћају? Кома, уосталом, ја сама шаљем своје књижевне поруке? Тко су моје потенцијалне читатељице,

11 Јарић, В. и Радовић, Н. (2011) *Речник родне равноправности*, Београд: Управа за родну равноправност, стр. 153.

12 Дојчиновић Нешић, Б. (1996) Гинокритика: истраживање женске књижевне традиције, *Женске студије* бр. 5/6, Београд: Центар за женске студије.

или моји читатели? Чини се да у сувременој култури жене своје културне вриједности још увијек граде на само-колонирајућим претпоставкама”¹³.

Збирка прича *Праматере* новосадске ауторке Маријане Чанак¹⁴ садржи шеснаест приповедних целина које су испричане женским гласовима из прошлости. Ова списатељица, можда би боље (и правилније) било рећи – приповедачица, посредује женску историју, историју и судбину барем једним делом сваке од нас. Може се поставити питање зашто пише о женама и зашто пише женама, а одговор би могао да гласи: а зашто да не? Другачије се аутентични женски гласови неће ни чути.

Језик ове збирке је другачији, нијансирано архаичан због гласова из прошлости, гласова жена махом неуких, неписмених, из руралних крајева, довољно старогласан да нам створи слику старице брижнице која бди и својом судбином и животним изборима креира и усмерава живот и одлуке својих наследница. На моменте је и суров, као што беху и искуства жена које ткају своје приче кроз приповедање Маријане Чанак: неретко чудновати описи, несвакидашњи детаљи и нестварна запажања само доприносе да свака од читатељки види слике домова, препозна мирис супе, уплаши се багине и осети бол јунакиња ових прича. То је свеженски бол, то су свеженска искуства и судбине које делимо у својим женским судбинама, заоставштинама и наслеђима.

Свако људско биће заснива се, између осталог, на *записима* својих предака и преткиња. Да није било њих, не би било нас и колико год се трудили (трудиле) да нам животи буду другачији, јединствени и креирани нашим личним, индивидуалним изборима, унутар себе, ипак, носимо идентитете оних који су дошли пре нас. Да није било њихових искустава и наша би била другачија. Док читамо сваку појединачну причу у збирци *Праматере* спознају се трагови запостављене женске историје, увек занемарене и невидљиве.

Женска историја – као и женско писмо коме и сама ауторка припада – представља једну сасвим нову историју – историју виђену женским очима и доживљену од стране жена. Женска опажања, њихове судбине и улога најчешће остају

13 Угрешкић, Д. (2012) Женски књижевни канон, *Сарајевске свеске*, бр. 37-38, стр. 221-226.

14 Маријана Чанак (1982, Суботица), двострука добитница награде Лаза К. Лазаревић за најбољу необјављену приповетку на српском језику, своју прву књигу, збирку прича *Улични продавци улица*, објавила је 2002. Новинарка је Портала о инвалидности. Објављује у часописима и порталима Србије и региона.

маргинализоване и управо због тога је важно сасвим новим приступом и начином учинити да се чује и њихов глас. Оваква књижевна дела, овакве књижевне јунакиње представљају спону између књижевности и историје, чињеница и фикције, и тиме уобличавају писање женске историје. Женска историја, или женска страна историје, увек је у званичној историји потпуно занемарена и скрајнута; међутим, женским сведочанствима ствара се изузетно важна и вредна база података другачијег виђења света, друштвених прилика и догађаја којима су жене сведочиле или у њима учествовале.

Бележећи женска сведочанства, чувајући их и памтећи их, указује се посебна пажња женама различитим по годинама, образовању, националној или завичајној припадности, пореклу, језицима које говоре, и даје им се на значају. Своја различита животна искуства и доживљаје оног чему су сведочиле или у чему су учествовале вероватно никада нису ни биле у прилици да испричају. Стога, у патријархалном друштву какво је наше, женска страна историје и књижевне јунакиње које проговарају гласом ауторке која о њима пише наша су шанса да се изборимо за свој простор и освојимо додатну слободу: „антрополошким и социолошким истраживањима утврђено је да је матријархат, као друштвена структура моћи аналогна патријархату никада није постојао. Оно што јесте видљиво у савременим токовима образовања који треба да су засновани на родној равноправности јесте недостатак узора, примера за углед за девојчице”¹⁵. Насупрот овоме, женски гласови из прозе Маријане Чанак говоре о прошлости, историји породица и поднебља, тихо и ненаметљиво, толико нечујно да, кад не би било чврсте воље ауторке да се они чују, њих не би ни било. Књигом *Пра-матере* ауторка враћа снагу и мудрост женским гласовима из прошлости, вековима и традицијом патријархата ућуткиваним и омаловажаваним.

У првој причи из збирке, која носи наслов „Пртљаг, у фином ткању”, главни мотив је торба која је не само успомена на баку, него и резервоар вековног женског наслеђа једне породице, поднебља и лозе по женској линији. У тој се торби крије идентитет главне јунакиње, пажљиво ткан од прве до последње приче ове збирке. Торба носи наслеђе, женско искуство, сузе и крв, мудрост и тајне рецепте, савете за живот, заштиту кад треба, простор када недостаје и место коме се вратиш када изгубиш себе. Торба открива свеженско искуство жена заштитница преткиња, жена безимених, што су их

15 Духачек, Д. (2014) *Студије рода – од Декларације о правима жене и грађанке до другог пола*, Београд: Центар за студије рода и политике, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, стр. 253.

само по мужевљевом имену памтили и знали: „Мајка јој се потрошила на рађање и одгој стоке – како би другачије кућу одржала топло? Од ње није остало ништа, чак јој се ни име не зна. Укућани су је звали Стара, а комшије Нака. Прича се да је то скраћено од Наранча. У пределу где ће јој се ћерка иселити по кратком поступку, Наранча је, без сумње, аустро-угарско име за краву”¹⁶.

Иако се породична стабла и родослови махом бележе и памте по мушким члановима, јер у прошлости „бележио се датум кад се отели крва (по надлежном свецу макар), али не и када се роди женско (ненадлежно) дете”¹⁷, ипак је фотографија прве унуке „завршила на почасном месту у бабиној трпезарији, одмах поред урамљеног портрета Јосипа Броза”¹⁸; тако нас ауторка уводи у свет женских ликова који, иако се чини да мрзе себе, ћерке и унуке зато што су жене, заправо мрзе судбине које ће их задесити. Оне знају да је женско искуство универзално, верно себи и тешко поколебљиво: у сваком времену патња, омаловажавање, ниподаштавање и злостављање јесте оно што жене проживљавају а преткиње све девојчице и девојке које одгајају само припремају на искуства која их чекају, неретко их и саме понижавајући и злостављајући. С друге стране, живе за бољи живот својих наследница, свесне колико ће им образовање и запослење дати могућност веће самосталности и слободе: „*Вала ћеш ићи на факултет, макар ја ’леба не јела!*”¹⁹ – говорила је пред моју матуру и још једном се њена добра, претећа жеља показала истинитом. Обе смо отишле од куће. Ја на факултет, а она... много даље. Тамо где хлеб није брига. – *Нико те не воли као мама!* Нити куне као она; из најбоље намере”²⁰.

Промену у статусу жена треба посматрати кроз процес еманципације – изласка из сфере приватног у сферу јавног, што је основни предуслов у стицању образовања и освешћивања њихове другости. Изражењем из утврђених патријархалних модела подређености, прелажењем учртаних граница на релацији приватно-јавно и изласком из свих правила која им друштво намеће или их подразумева, жене остварују победу, како своју личну тако и победу сваке жене која се на то одважила.

Иако се насиље као мотив провлачи готово кроз све приче *Праматера*, оно је најзаступљеније у причама „*Душан*

16 Чанак, М. (2019) *Праматере*, Нови Сад: Зенит, стр. 90

17 Исто, стр. 48.

18 Исто, стр. 12.

19 Сви курзиви у цитатима из збирке *Праматере* су ауторкини.

20 Исто, стр. 24.

силни” и „Врана, бела и одбегла”. На различитим нивоима преиспитује се тема родно заснованог насиља, једнако утемељено, експлицитно или имплицитно исказано и свеприсутно. Ове две приче су доказ да оно, чак и прикривено, нема утемељење у само једној животној доби, околностима, болести, нечијој нарави или слично, него у – другости. Жена је у патријархату увек друга, подређена, мора бити понизна и трпети сваку врсту насиља и понижења. У првој причи, Чанак пише о беспомоћности старице која у својој болести довољно пати, али и трпи зверско насиље од стране свог мужа, уосталом, као и целог живота. „Ударао ју је док јој нос не поплави, не базирајући се на њена запомагања. С два прста би могао да јој здроби тај танушни лакат. Целу да је свеже у чвор, тако стањену и дугачку. – *Немој ме, Душане!* – понављала је до изнемоглости. Да је докрајчи једним ударцем своје месарске шаке, па да му више не запишава постелу. – *Ајме, Душане, немој! Ајме мени!* Како је она губила разум, тако је он губио стрпљење. Био је киван на живот”²¹. То „Пусти ме, Душане”, „Мани се, Душане”, „Немој, Душане” одјекује не само овом причом, него и целом књигом, женском историјом и писмом, тера сузе на очи, мрштење и зазор. С друге стране, у причи „Врана, бела и одбегла” приказан је развој жене од жртве до победнице – победнице над насилником, над животом, али и над самом собом. Мотив фотографије на којој јунакиња ове приче има четири-пет година, а њен тадашњи муж има фиксацију да жели баш ту девојчицу, чисту, послушну и невину, прва је сцена у којој се упознајемо са животом ове жене:

– Ту девојчицу сам ја видео у теби још прве вечери када смо се упознали. Испод те твоје мрачне маске, курвањске сукње и свих тих слојева шминке... тамо је само једна девојчица жељна љубави. Ту девојчицу хоћу! Њу хоћу да ослободим. И због ње сам остао. Знаш колико си ми била одбојна када смо се упознали. (...)

– Ослободићу је, макар те то убило! – говорио је. – Кучку треба тући, курву унаказити, а девојчицу пустити да живи. Ту девојчицу волим!

Да ли је то била узвраћена љубав? Тешко је рећи. Он је волео девојчицу, ја њега и тако смо се јурили у том љубавном троуглу, свако са својим неодговореним питањем као са тољагом изнад главе.

21 Исто, стр. 98.

(...) Сећам се како ме је терао да престанем да пушим, зато што је његов духовни учитељ алергичан на дуван; да се угојим, јер женско не сме да је *ћошкасто*; да носим бело, из чисте обести.²²

Тражећу у њој девојчицу, враћајући је тиме у детињство, враћао је сећањима која јој нису била драга, од којих је желела да побегне као што је желела да са нестрпљењем побегне и од детињства, ни не слутећи да јој неће бити боље, да ће је женска судбина увек сачекати: судбина да трпи и буде понизна, да буде женствена, нежна и беспоговорно послушна, као девојчица са фотографије, све што није желела да буде.

„– Лена си кад си понизна – говорио ми је и тада је мени бивало мука. Нит’ сам одговарала, нит’ сам повраћала. – Не волим кад си тужна, али то те смекша. Проженствен ниш се. И то плакање те некако прочисти. Оде его, оде и кучка.

Ма, јасно: кучке су бесне, а жене тужне. Увек се колебам између та два стања, не рекох ли већ. Још као девојчицу научили су ме да о свему ћутим.²³

Тражећи у њој девојчицу са фотографије, правећи је, сламајући је и убијајући је лагано, предано и посвећено уништавао јој је не само изглед, него и комплетно биће, сваки њен идентитет и постојање. А све у име љубави: „Дозволила сам му да ми почупа нокте (...) Скратио ми је косу и продужио сукње. Док ме је шишао први пут, плакала сам као да ми реже прсте; временом сам се навикла и све мање је болело. Вратио ми је природну боју које сам се једва сећала. – *Блатнокоса...*”²⁴. Спознају да треба и мора другачије, јунакиња ове приче проживела је на најтежи начин, преживевши све облике насиља и злостављања: „као силовање у којем се трудим да уживам, јер сам одабрала да живим са починиоцем, јер сам му предала сва права на своје тело, јер сам као жена *дужна* да пружам задовољства и да производим храну.”²⁵

И збиља, је ли то сврха жена са којом се оне мире? У ситуацији патријархалног модела понашања и унапред јасно зацртаних улога по којем је жена понизна и дужна да задовољава потребе свог мушкарца и борави у кући – да. Приватна сфера, намењена женама у патријархалним друштвима, као једну од најизраженијих одлика има управо то. Стога, не

22 Исто, стр. 114.

23 Исто, стр. 119.

24 Исто, стр. 120.

25 Исто, стр. 121.

чуди инсистирање ауторке да у овој причи овако нагласи с једне стране насиље које трпи, а са друге потребу јунакиње да исприча, да се оправда зашто је морала да оде.

Малтретирања, која је главна јунакиња дуго трпела, супротстављала се, али недовољно, подилазила им надајући се да ће престати, изградила су је у жену која је решила и успела да оде. Скупа са фотографијом девојчице.

Скупа са насиљем, и ставом мушких ликова у овој збирци прича да су жене ту да задовоље, иде и теза да је жена хистерична (*Ако нема мушко да јој кроти хистеричну на доња врата*²⁶), да само тражи удобност, да је захтевна и размажена, а требало би само да буде понизна. „Жене траже удобност – говорио је проповедачким тоном. – Док ти ниси дошла, ништа ми није требало! Сад одједном, треба све! Топла вода, грејање, рерна... Без свега тога ја могу сам! А са женом не можеш без луксуза! Паметни људи су израчунали: јефтиније је плаћати курву, него држати жену у кући!”²⁷; „Хоћеш да ти буде лепо са мном? Само једно треба да урадиш. Да будеш понизна! Кад си понизна, онда могу да те волим”²⁸.

Жене, јунакиње ове збирке, готово су све – заштитнице. Било да се ради о пректињама: *А пратићу те, докле год си жива и сутри дан до подне!*²⁹, или о наследницама: „Само сам дубље и тврдокорније ћутала о свему – да не нервирам мајку више него што је неопходно”³⁰. Када се ради о здрављу, животу и судбини њихових наследница или наследника, не бирају средства, иду до краја и резолутне су у својим одлукама, заштитнички и у потпуности решено наступају: „Онда је мирно села и поновила још једном свој захтев. – *Ја одавде не мичем док ми не дате упут за Београд!*”³¹ Увек у свакој прилици оне бдију, чувају и надгледају, чак и после смрти: „Када је направио баби нову преслицу, вратио се кући у прави час да је са њом сахрани. Она преде вуну од облака и гледа га задовољно, с нескривеним поносом”³².

Женски гласови говоре нам из прошлости, али из садашњости и будућности, из главних јунакиња и нас самих, препричавајући и приповедајући женску историју и женску судбину уткану у идентитет сваке од нас, јер: „Иако је већ одавно

26 Исто, стр. 130.

27 Исто, стр. 141.

28 Исто, стр. 153.

29 Исто, стр. 17.

30 Исто, стр. 39.

31 Исто, стр. 59.

32 Исто, стр. 51.

нема, понекад ми се јави из мене саме. Само отворим уста и она изађе – као да никад није ни одлазила! Језиво, како се све окреће и понавља. Прво сам ја изашла из ње, а годинама касније, она из мене. Обе непозване. – *Ти си део мене!* – говорила је. – *Не знаш ти шта је то. Разумећеш кад будеш имала своје. Тек тада, не пре!*³³. Колико год наслеђивале од својих преткиња идентитете, искуства, осећаје, традицију, вредности, ипак су наследнице, барем донекле, верне себи и самостално изграђују сопствене идентитете, тврдоглаво и самостално: „Из плача сам прешла у говор, одатле сам ускочила у ћутање, из ћутања у записивање, где сам још увек”³⁴.

Жене су кроз историју, патријархалним системом вредности, обичајних права и традицијом навикнуте на насиље које трпе, али и на које су навикнуте и припремају своје наследнице. У овој збирци, насиље је једно од најзаступљенијих и најсвеобухватније описаних мотива. Насиље је збир искустава на која мајке припремају своје ћерке: “Поред свих дарова које је имао, показало се да мој драги удара боље шамаре него моја мајка некад. Без имало недоречености! *Јесам ли говорила о понирању и узношењу?* Понекад се једноставно треба приземљити – ни испод, ни изнад, него се баш *саставити* са земљом. У том случају, шамар је као врста асистенције, зар не? – Могао бих да те задавим и да не трепнем!”³⁵

Исто тако, од рођења и најранијег детињства третиране су и учене на своју другост, да су мање вредне и треба да буду понизне и трпе увреде целог живота: „– *Једну унуку имам. – Једну упишуљу?* – тако се некад са симпатијом и ниподаштавањем говорило за женску децу, што из милоште, што против урока, што из разочарања – све зависно од степена затуцаности заједнице”³⁶. Исто тако, јунакиње ових прича родитељи, посебно очеви, понижавају и малтретирају, сматрајући да су ту да их служе и да им то рођењем и полом припада. Патријархални систем вредности и сублимирана патријархална традиција у којој је жена увек и свугде подређена мушкарцу уткани су како у женску историју, тако и у приповедање о женском искуству и женским судбинама: „– *Додај дер!* – показао је на лонче воде које му је било на дохват руке. Али требало је испружити, сагнути, можда чак

33 Исто, стр. 19.

34 Исто, стр. 37.

35 Исто, стр. 44.

36 Исто, стр. 86.

и одићи позадину са трonoшца. Лакше је било подвикнути, па да га дворе и служе³⁷.

Када жена, у овом случају ћерка, одлучи да се супротстави оваквом начину понашања, то је херојски чин који показује њен преображај из жртве у победницу која почиње да самостално доноси одлуке о свом животу и даљој судбини: „– На! – рекла је одсечно, тутнувши му лонче у шаке, а онда ушла у кућу да спакује себе и дете. Сутрадан је без поздрава отишла из родног места и није се више освртала³⁸”.

Финим ткањем речи, смењивањем архаичног говора и модерног сленга, како којој од јунакиња прича и „приличи”, Чанак излистава женске ликове са којима можемо да се идентификујемо, или да у њима препознамо неке од жена које нас окружују. Свака у себи носи жеље, хтења, планове, али и – страхове. У причи „Страхови предграђа”, причи о „џурбаби” („назив за девојку која је презрела за удају и пород³⁹) коју је „одабрао” и „спасао”, како је сам мислио, њен партнер који јој је понудио да живи код њега, јунакиња прво уочава да нема жена претходница које би је дочекале, упутиле, анализирале, али вероватно и сачувале: „Није било ниједне бабе да ми се обрадује (обе су одавно умрле), чак ни мајке која жељно ишчекује тај час да постане свекрва. Џурбабе обично имају ту срећу да измакну свекрвиној злоби, али зато у наслеђе често добијају сву пакост бивших жена или туђу ћерку коју увелико сврби пубертет⁴⁰”.

Осим тога, упознајући се са новим, брачним животом, упознавала се са новим, како ауторка каже, луксузним страховима. „Једино о чему жена треба да брине је: *како да му удовољи*, увек и на сваком месту. И да се плаши ако јој то не успева. С разлогом, јер то је приземан страх – чувар опстанка! Плашим се да га не узнемиравам својим тричаријама. Зато оћутим кад год могу и знам да нема тога о чему не може да се ћути. Плашим се да га не пробудим, слабо подноси светлост. Зато се изјутра облачим у мрклом мраку и сад већ непогрешиво бирам одећу по текстури, као да сам рођена слепа. Плашим се да не правим буку, преосетљив је на звуке. Зато ходам меко, али још увек не умем да прођем кроз затворена врата. Тишина је важан састојак добре кухиње. Шерпе не смеју да се сударе, нити да се просипа храна. Краставац треба ситније сећи, лук и мркву на крупно – никада рендати! Супа се једе кад поприми собну температуру. Увек

37 Исто, стр. 95.

38 Исто.

39 Исто, стр. 112.

40 Исто.

са бибером, ма колико да нам шкоди, Плашим се кад касни на ручак, а некад касни сатима. *Да му се није шта десило?* Плашим се да позовем и проверим. *Ако касни, сигурно има разлог који је важнији од мене и доћи ће кад дођем на ред*⁴¹. Из сваке од ових речи избија зебња, неизвесност и – страх; на сваком кораку, у свему и све је у животу ове јунакиње – страх: егзистенцијални страх, страх за живот, страх од батина, страх уместо ваздуха, страх уместо љубави и спокојног живота, страх који не би требало ни именовати, ни дефинисати. Ауторка овом причом призива саосећање читатељки (да ли и читалаца?), подсећа колико је танка граница између највећих очекивања и најцрњих слутњи, указује на беспомоћност свакодневице којој се само најхрабрије одупру. Како је традиција налагала, женама некад није било дозвољено да саме бирају са ким ће ступити у брак: „Имала је две велике љубави, а удала се из туђег рачуна који је водила трећа сестра”⁴². С друге стране, њихова искуства су била не превише богата, али сасвим довољна за различите претпоставке о природи љубави и патње: „Питала сам Месец гледајући га голим оком да ли је истина да плаћена љубав заиста мање кошта од оне друге и зашто нам недостају окови кад их се ослободимо”⁴³.

Вековна тежња и борба жена најпре за писменост, па за образовање и право на избор, одлучивање о свом здрављу и телу, право да жене бирају и буду биране само су тековина нашег заједничког занемареног, скрајнутог и вечно ниподаштаваног женског идентитета. На другачији начин ово је у својој збирци, гласовима своје јунакиње и њених преткиња испричала ауторка Маријана Чанак.

Мотив змије који се не једном јавља, али у последњој причи „Плешући са змијом” доминира, за разлику од традиционалног приказа змије као зле коби, смрти, несреће и страха, овде приказује и опозит свему томе – солидарност и сестринство: „Она која нас је избавила из тираније раја, не тражећи заузврат да јој се клањамо. Исцелитељка”⁴⁴.

Штити и свети се када треба, подстиче на бег и промену, даје снагу жени посестрими и рађа у њој бунтовницу, можда тиме најављујући будућа дела Маријане Чанак о женама којима своја искуства остављамо као аманет, талисман

41 Исто, стр. 113.

42 Исто, стр. 91.

43 Исто, стр. 143.

44 Исто, стр. 144.

и заоставштину за (другачији) живот: „Све те прошлости и даље су у мени, живе и страх се рва са жудњом”⁴⁵.

ЛИТЕРАТУРА:

Гордић Петковић, В. (2010) Гинокритичко откривање женске књижевне традиције у оквирима америчког канона, *Годишњак Филозофског факултета*, XXXV-2, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.

Гордић Петковић, В. Род и књижевност, *Увод у родне теорије*, ур. Милојевић, И. и Марков, С. (2011), Нови Сад: Центар за родне студије АЦИМСИ, *Mediterran publishing*.

Гордић Петковић, В. Умемо ли да читамо род? Конструкције рода и идентитета у анализи књижевног дела, у: *Друштвено-хуманистички огледи / Eseuri socio-umaniste*, ур. Спарису, Ј. (2013), Нови Сад: Филозофски факултет.

Гордић Петковић, В. Перцепција и вредновање женског стваралаштва у савременој науци о књижевности, у: *Језик, књижевност, вредности: књижевна истраживања* (зборник радова), ур. Лопчић, В. и Мишић Илић, Б. (2013а), Ниш: Издавачки центар, Филозофски факултет у Нишу.

Дојчиновић Нешић, Б. (1996) Гинокритика: истраживање женске књижевне традиције, *Женске студије* бр. 5/6. Београд: Центар за женске студије. Приступљено 19. јуна 2020. године. URL: <https://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-5-6/237-ginokritika-istrazivanja-zenske-knjizevne-tradicije>

Духачек, Д. (2011) Род и идентитет, *Увод у родне теорије*, ур. Милојевић, И. и Марков, С., Нови Сад: Центар за родне студије АЦИМСИ, *Mediterran publishing*.

Духачек, Д. (2014) *Студије рода – од Декларације о правима жене и грађанке до другог пола*, Београд: Центар за студије рода и политике, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду.

Јарић, В. и Радовић, Н. (2011) *Речник родне равноправности*, Београд: Управа за родну равноправност.

Угрешкић, Д. (2012) Женски књижевни канон, *Сарајевске свеске*, стр. 37-38, 221-226.

Чанак, М. (2019) *Праматере*, Нови Сад: Зенит.

45 Исто, стр. 156.

Maja Sedlarević

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad

ANCESTRESSES AND FEMALE LEGACY
IN MARIJANA ČANAK'S *FOREMOTHERS*

Abstract

Using the term “gynocriticism”, coined by Elaine Showalter fifty years ago, and other critical practices which explore the creativity of women, the paper sets out to explore continuity of women’s narratives about experience, change, happiness and misfortune represented in the second book of stories by Marijana Čanak. Her collection of stories, titled *Pramatere* easily translated as “Foremothers”, delves deep into the lives of several generations of women who fight against the shortcomings of their respective lives, and struggle to keep the legacy of their grandmothers and mothers alive. Marijana Čanak focuses on the aims gynocriticism has defined as the most important, such as the objective to change the male-oriented literary heritage and to focus on the lives of women who have been silenced, marginalized and neglected.

Key words: *gynocriticism, identity, patriarchy, women’s history, women’s experience, women’s writing*